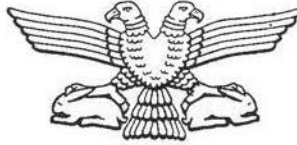

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
IX. SERİ — No. 3

III. TÜRK TARİH KONGRESİ

ANKARA 15 — 20 KASIM 1943

KONGREYE SUNULAN TEBLİĞLER

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 4 8

Dr. HALİL İNALCIK (Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tarih Doçenti), Kırım Hanlığı'nın Osmanlı himayesi altına girmesi meselesi :*

Fatih devrinin sonlarına doğru Kırım Hanlığı'nın Osmanlı himayesi altına girmesi, imparatorluk için birinci derecede önemli bir hâdise olduğuna şüphe yoktur. Bizzat hanlığın sonradan imparatorluk içinde oynadığı mühim rolü bir tarafa bırakalım; o zaman için bu, İstanbul'un zaptından sonra Karadenizi bir Osmanlı gölü haline getirme siyasetinde atılmış büyük bir adım teşkil ediyor ve devleti, şimalde, Altınordu'nun mirası üzerinde yapılan ve bütün şarkî Avrupa'nın mukadderatını tâyin eden büyük siyaset oyununda faal bir rol almaya götürüyordu. Bu kadar devamlı ve şümüllü neticeleri olan bu hâdisenin, nasıl ve hangi âmiller tesiriyle meydana geldiği şimdiye kadar etraflı bir araştırma mevzuu olmamış ve Osmanlı imparatorluğu veya Kırım tarihine ait umumî eserlerde yazılanlar da ekseriya eski vakanüvis rivayetlerinin bir tekrardan ibaret kalmıştır. Kendisine kadar bu meseleleri hiçbir Avrupalı'nın çözmeye çalışmadığından şikâyet eden Hammer, gerek Osmanlı, gerek Kırım tarihi üzerindeki eserlerinde, XVI. asrın sonlarına doğru Arapça umumî bir tarih yazan ve ilk Kırım hanlarından bahseden Cenabî'nin naklettiği rivayeti, hiçbir tenkide tâbi tutmadan aynen aktarmaktan başka birşey yapmamış (*Osmanlı tarihi*, Atâ tercümesi, 149-151 ve *Gesch. der Khane der Krim*, Wien 1856, 32 - 35) ve bu arada büyük yanlışlara düşmüştür. Hammer'in, Kırım'ın Osmanlılar'a tâbiyyeti hakkında verdiği bu yanlış malûmat, bu güne kadar bütün Osmanlı tarihlerinde tekrarlanmış ve bizim eski mektep kitaplarına kadar girmiştir. Zinkeisen (*Gesch. des Osm. R.*, II, 387), ayrı bir kaynaktan almakla beraber, hemen hemen aynı rivayeti tekrarlamış; son olarak Jorga (*Gesch. des osm. R.*, II, 175) Hammer'in verdiği malûmatı kısaltarak nakletmekten başka bir şey yapmamıştır. Osmanlı - Kırım müverrihlerine gelince, onlar da Hammer gibi, esas itibariyle, mezkûr rivayeti Cenabî

* Bu mevzu üzerinde daha etraflı şu tetkikimize de bak. *Yeni vesikalara göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı tâbiliğine girmesi ve ahidnâme meselesi*, Belleten, sayı 30.

'den alarak tekrarlamışlardır ¹. Bu rivayete göre, Fatih, Kefe'yi zaptetmek istemiş, kale fethedildikten sonra İstanbul'a gönderilen esirler arasında Mengli Girey de varmış. İstanbul'da padişah onu esirler arasından kurtararak bir saraya yerleştirmiş; bu sırada Eminek beyin, onun tekrar hanlığa gönderilmesini bütün millet namına rica etmesi üzerine, Kırım'a han tayin edilmiş ve böylece Kırım, Osmanlı himayesi altına girmiş.. İşte Kırım'ın Osmanlı imparatorluğuna eklenmesi hakkında bir hakikat gibi kabul olunan rivayet.. Burada, esaretten kurtulan hanın şükran ve minnet duyguları en esaslı unsur olarak gösterilmektedir. Son zamanlarda Bedriye Sabit Tolunay'ın çıkardığı, bu meseleyi konu alan broşüre gelince ², Ahmed Rasim ve Rıza Nur beylerin eserlerine kadar (!) pek çok eser karıştırmış görünmesine ve büyük iddialarına rağmen, maalesef, en malûm kaynakları bile doğrudan doğruya kullanamamış sathî bir tetkiktir. Bu mesele hakkında V. D. Smirnov'un *Krimskoe Hanstov'su* ³, şüphesiz, hâlâ en esaslı eser mahiyetini muhafaza etmektedir. Fakat mevcut kaynakları dikkatli bir şekilde karşılaştırmakla beraber, o da esaslı bir neticeye varamamış ve başlıca meseleleri muallâkta bırakmıştır ⁴. Osmanlıları Kefe seferine sevkeden âmiller, Kırım Hanlığının ne suretle ve hangi sebepler tesiriyle Osmanlı himayesini kabul ettiği ve buna bağlı meseleler hakkında şüphesiz en esaslı ve en kat'î malûmat İtalyan ve Osmanlı arşivlerindeki vesikalardan çıkacak ve bizi kroniklerin verdiği birbirine zıd rivayetler arasında bocalamaktan kurtaracaktır. İşte son za-

¹ Bak. Müneccimbaşı, *Sahaif ül-ahbar*, II, 698-99; Abdülgaffar Kırımî, *Umdet ü-tevarih*, T. O. E. M. tab'ı s. 98; *Mehmet Giray tarihi*, Viyana Millî Kütüphanesi, H. O. 86, v. 133-134; *Hayruilah efendi tarihi*, VIII, 146-149; yalnız, *Esseb üs-seyyar* (Mırza Kâzım tab'ı, Kazan 1832, s. 74-75), *Tohtabay tarihi* (Evliya Çelebi seyyahatnâmesi, VIII-48); *Gülbün-i Hanan*, (İstanbul 1287, s. 9) daha başka bir rivayet nakledeler. Cenabî'den önceki bellibaşlı Osmanlı vakanüvisleri Aşıkpaşazade, Tursun bey, Neşrî, Lütî Paşa bu vakıadan ya gayet umumî bir şekilde, yahut hiç bahsetmezler.

² *Kırım'ın Osmanlı imparatorluğuna eklenmesi meselesi*, İstanbul 1936.

³ Petersburg 1887.

⁴ Mez. eser, s. 250 vd.

manlarda Topkapı sarayı müzesi arşivinde Kırım'a dair bulunan bazı vesikalaların neşri, bu düşüncenin isabetini tamamiyle ortaya koymuştur. Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat ve Fevzi Kurdoğlu tarafından neşredilen bu vesikaların¹, diğer kaynaklarla karşılaştırılması sayesinde bugün mezkûr meseleler hakkında çok daha sarîh ve kat'î fikirler ileri sürecektir. Burada, bu hususta yaptığımız bir denemenin neticelerini mümkün olduğu kadar kısa bir şekilde sunacağız.

I — Osmanlıların Kefe ile ve Kırım Hanlığı ile sıkı alâkaları İstanbul'un hemen zaptını müteakib başlamıştır; Boğazları tamamiyle ele geçirerek Karadeniz'deki bütün Ceneviz kolonilerinin anavatanla bağıni kolayca kesebilecek bir duruma gelen kudretli Osmanlı imparatorluğu, bu durum neticesinde tabîi olarak, bu denizde Ceneviz hâkimiyeti yerine şimdi kendi hâkimiyetini kurmak istiyordu. Yalnız şurası dikkate şayandır ki, Osmanlıların bu müsait durumundan ilk Kırım Hanı ve Cenevizlilerin can düşmanı Hacı Girey Han da istifade etmek istemiş, Kefe'yi zaptetmek için Osmanlı ittifakını aramıştır; Gerçekten, 1454 temmuzunda, yani İstanbul'un zaptından hemen bir yıl sonra, Hacı Girey kuvvetleriyle altmış gemilik bir Osmanlı donanması Kefe'yi muhasara etmişler ve Cenevizliler, ancak her iki tarafa vergi vermeyi kabul etmek suretiyle, bu tehlikeyi bertaraf etmeğe muvaffak olmuşlardır². Heyd'in bah-

¹ A. N. Kurat, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altınordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait yarlık ve bitikler*, İstanbul 1940, s. 61-115, foto V-IX; Hacı Giray Han'ın tarhanlık yarlığı (1453); Mengli Girey Handan Fatih Sultan Mehmed'e bitik (1469); Mengli Girey Hanın bitiği (1475); Mengli Girey Handan Fatih Mehmed'e bitik (1475/6); Emine'ken Fatih Mehmed'e bitik (1476); Emine'ken Fatih Mehmed'e bitik (1478); A. N. Kurat aynı arşivde Mengli Girey'in ve Emine'ken'in neşredilmemiş başka birer mektubu daha bulunduğunu haber vermektedir (Yuk. eser, 109) — Fevzi Kurdoğlu, *İlk Kırım Hanlarının mektupları, Belleten, c. I, sayı 3-4, 1937 s. 641-55*; burada yukarıdakilerden ayrı olarak şu vesikalar vardır: Nurdevlet'in Fatih'e mektubu (1477); Mengli Girey'den Fatih'e bitik (1478); Mengli Girey'den Fatih'e bitik (1478); Mengli Girey'den Fatih'e bitik (1479); Mengli Girey'den Fatih'e bitik, III; İslâm Girey'in (1644-1654) Kalmuklar ve Don kazakları hakkında bir mektubu.

² Heyd, *Hist. du commerce du Levant*, II, 381 vd. — Abdullah oğlu Hasan, *Ceneviz menbalarına göre XV. asırda Kırım hanlığı*, Azerbaycan Yurtbilgisi, yıl 1, sayı 10-11.

settiği anlaşmaya göre, şehir zaptedildiği takdirde Han'ın olacaktı ¹. Esasen Kefe üzerinde Altınordu hanları ve tabii onların bu ülkede halefleri sayılabilecek Kırım Hanları, hâkimiyet haklarından hiçbir zaman tamamiyle vazgeçmemişlerdi. Hacı Girey, A. N. Kurat tarafından son zamanlarda neşredilen yarlığında, Kefe'yi kendi ülkeleri arasında saymaktadır (tarihi mart 1453) ². Osmanlılar, herhalde bu seferlik, şehri haraca bağlayarak çekilmeyi daha uygun bulmuş olacaktıdır.

II—Fatih, Kefe'yi, bu şehir üzerinde hak iddia eden Kırım hanlarıyla uğraşmağa mecbur olmadan ele geçireceği bir zamanı bekliyordu; gerçekten, Hacı Girey'in ölümünden sonra Kırım hanı Mengli Girey, bu birinci hanlığında ³ bir Osmanlı teşebbüsüne karşı Cenevizlilerle birleşecek kadar ileri gidecek gibi görünüyordu ⁴. Onun 1469'da, Yakup adında bir Osmanlı komutanının sahilde iki şehri yakması ve Kefe'den adamlar alıp gitmesi üzerine Fatih'e şikâyetle bulunduğunu biliyoruz; gönderdiği mektubun sonunda "Kefe'ge bolgan ziyan heman bizge gibi türür," diyordu ⁵. Fatih, bundan ancak altı yıl sonra, Hanlığın içeride karışması ve Kırım'dan davetler gelmesi üzerine Kefe'ye karşı harekete geçecektir.

III—Şimdi gözlerimizi Kırım'daki bu iç kargaşalıklara çevirelim. Kırım hanlığının içtimaf ve siyasi teşkilâtı, bir parçası olduğu İmparatorluğun, Altınordu'nun aynı olması tabii idi: Gerçekten, şimdiye kadar ortaya çıkarılmış olan vesikalar bunu tamamiyle teyide edecek mahiyettedir. Burada, sadece şunu işaret edelim ki, Altınordu gibi Kırım Hanlığı da, bilhassa, askerî kuvvetlerin esasını teşkil eden bir kabileler aristokrasi-

¹ Heyd, II, 383.

² A. N. Kurat, vesika II, s. 61-80.

³ Onun babasının yerine geçen kardeşi Nurdevlet'e karşı hanlık iddiasına kalktığı ve herhalde 1467'den itibaren Kırım'da hâkimiyet sürdüğü muhakkaktır. Onun 1467 ağustosunda hanların yeni payitahtı Kırkyer (yahut Kırker) de Hacı bey adında biri adına yazılmış bir tarhanlık yarlığı sureti elimizdedir (Abdullah oğlu Hasan, *Birinci Mengli Giray Han Yarlığı*, *Türkiyat mecmuası*, IV, 99); onun 1468'de Kefe Cenevizlilerinin ve burada Tudun bulunan Şirin beyi Mamak'ın yardımıyla rakiplerini tahttan atarak tam mânasıyla hanlığı ele geçirdiğini biliyoruz (bak. Heyd, II, 399).

⁴ Heyd, II, 399.

⁵ A. N. Kurat, vesika V, s. 81.

sine tâbi idi. Hattâ Kırım'da, tâ hanlığın ortadan kalkmasına kadar hâkim vaziyette bulunan bu kabilelerin, Altunordu'nun son zamanlarında iç kavgalarda en önemli rol oynayan, sonra garba göçen aynı kabileler olduğunu söylemeliyiz. Kırım kabileleri hiyerarşisinde başta gelen Şirinler, Uluğ Muhammed'e hıyanet ederek İdike oğullarının - ki onlar da Nogaylara dayanıyorlardı - Saray tahtını ellerine geçirmelerinde başlıca âmil olmuş ¹, sonra yeni hanla da anlaşamıyarak garbe göçmüşlerdi. İşte Kırım Hanlığının kurucusu Hacı Girey, Saray'a karşı gelen bu kabileleri etrafta toplamak suretiyledir ki ², imparatorluğun eskidenberi coğrafi-iktisadî bir muhtariyet esası saklıyan garp kısmında ayrı bir hanlık vücade getirebilmişti ³. Yeni hanlık bilhassa bu kuvvetlere dayanıyordu, Eminek mırza Fatih'e yazdığı bir mektupta diyor ki : " İl kider ben yalğuz dutmazın bu cezire dahi hep biklikimiz dahi bu il ile durur,,⁴. İşte Kırım Hanlığı da aynı âmillikle, Altunordu'nun uğradığı kargaşalıklardan kurtulamadı. Hana karşı kardeşleri hattâ oğulları, ufak sebeplerle bir taraftan bir tarafa geçmeye gayet müstait olan bu kabilelerin bir kısmını başlarına toplamakta ve isyan etmekte güçlük çekmiyorlardı. Bilhassa Hacı Girey'in ölümünden sonra geride bıraktığı ve adetleri kaynaklarda 8 den 12 ye kadar giden oğulları arasında başgösteren rekabetler, yeni kurulan devleti büyük kargaşalıklara sürükledi. Aynı zamanda dışarıdan da Altunordu hanının imparatorluğun bu eski parçasını tekrar itaat altına almak için her gün yeni bir taarruzda bulunması muhtemeldi. Bu vaziyette Kırımlılar, hanlık tahtında istikrarı ve bu dış düşmana karşı himaye vazifesini üzerine alacak bir otoritenin yerleşmesini kabule tamamiyle hazır bir vaziyette idiler. O sırada yeniden başgösteren bir iç kargaşalık bu kudretli hâmiyi bir anda Kırım'ın kapılarına getirdi. Mengli Giray Han, Kefe tudunu ve Şirinler'in başı Eminek'i⁵ Cenevizlilerin zoruyla bu mevkiden

¹ Umdet üt-tevarih, 81 vd.

² Bu kabilelerin sonradan Kırım'da kısmen ziraat hayatına geçerek yerleştiklerini biliyoruz.

³ Esseb-üsseyyar, 73.

⁴ A. N. Kurat, vesika IX.

⁵ Umdet üt-tevarih, 98.

indirince Eminek taraftarları onu, hanlığı bırakıp Kefe'ye kaçmaya mecbur ettiler¹ ve Kefe'yi muhasara altına alarak Fatih'den yardım istediler². İşte bu hâdise, Fatih'i Kefe'ye karşı derhal harekete geçmeye sevketti.

IV—Padişah, Kırım'daki bu hâdiselerden haberdar olunca³ Gedikeri Ahmet Paşa'ya tez hazırlanması emrini verdi⁴. 1475 haziranı başında Gedik Ahmet, büyük bir donanma ile Kefe önünde görüldü. Bundan sonra Kefe, Azak, Menkûp ve Çerkezistan'a kadar Cenevizliler elinde bulunan limanların bir hamlede nasıl zaptedildiği malûmdur⁵. Bugün Mengli Girey'in Kefe'nin zaptından bir buçuk ay kadar sonra İstanbul'a gönderdiği bir mektuptan, onun Kefe zindanlarından, Ahmet paşa tarafından kurtarıldığını ve kendisiyle bir anlaşma imzaladığını biliyoruz⁶. Bu mektupta kullandığı hanlık nışanı, onun hemen bu tarihte tekrar hanlığını ilân ettiğini göstermektedir. Osmanlı paşası, Kırım hanlarının Kefe vesair Kırım limanları üzerindeki iddialarını bildiği için herhalde zındandan kurtardığı bu eski hana tahtını iade etmek ve bir anlaşma imzalamakla kendi fütuhatını da emniyet altına almayı düşünmüş ve esasen Osmanlılar'la dostça münasebetleri muhakkak olan Eminek de bu yeni durumu tanımakta güçlük çıkarmamıştır. Bu suretle Mengli Girey'in, Kefe'nin zaptından sonra, bilinmeden, Ceneviz esirleri arasında İstanbul'a gönderildiği hakkındaki rivayetin yanlışlığı meydana çıkmış oluyor. Bu, gerçekten, sonradan uydurulmuş gibi görünmektedir; fakat rivayet, esas itibariyle uydurma değildir ve tarihî bir esası olan bu malûmat, sadece Mengli Giray'ın 1478'deki üçüncü hanlığına aittir. Osmanlı-Kırım vakanüvisleri onun 1476'da azlini, 1478'de affolunarak Kırım'a tekrar han tâyin edildiğini bilmediklerinden bu sonraki vekayii 1475 Kefe fütuhatına bağlamışlar ve bu bağlantıyı yapabilmek için de onun

¹ Bu hadiselerin tafsilâtı, Heyd II, 400 v.d.

² Heyd. II, 402.

³ «Hacı Girey evlâdı beyninde ihtilâl-i azim olduğun bilüp» (*Umdet üt-tevarih*, 97).

⁴ «Tiz yarak it kim...» (Aşık Paşazade, Ali tab'ı 182, Saadettin I, 553).

⁵ Bu hususta bak. Aşık Paşazade, 182 v. d. Saadettin, I, 453 v.d.

⁶ A. N. Kurat, VI.

Ceneviz esirleriyle İstanbul'a geldiği, burada hüviyetinin tanındığı şeklindeki masalî ilâve etmişlerdir. Yoksa İstanbul'da hapsedildiği, affa mazhar olarak tekrar han tâyin edildiği ve bu münasebetle yapılan merasim hakkında verilen malûmat 1478, deki hanlığına ait olarak tamamiyle bir esasa dayanmaktadır. Kroniklerin Mengli Girey'in bu iki hanlığını karıştırdıklarına dair, diğer deliller yanında, bilhassa şu zikre şayandır: Bu vakanüvislere göre, Kefe fetholunduktan ve Mengli Girey İstanbul'a getirildikten sonra, o, Eminek mırzanın ve Kırım halkının ricaları üzerine padişah tarafından Kırım'a han gönderilmiştir. Halbuki Eminek'in Mengli Girey'i Kırım'a han göndermesi için padişaha yazdığı mektup bugün elimizdedir ve 1478 ekim tarihini taşımaktadır ¹.

V — Şimdi Kırım hanlığı ile Osmanlı devleti arasındaki yeni durumu incelemek kalıyor. İlk defa Peyssonel, bu zamanda, Mengli Girey'le Fatih Mehmed arasında imzalanmış şu şekilde bir mukavele metni vermektedir: "1 — Osmanlı padişahı Kırım tahtına Cengiz sülâlesine mensup şehzadelerden başkasını han tâyin edemez; 2 — Babiâli, Girey ailesine mensup olanlardan hiç kimseyi, hiçbir vakit ve hiçbir sebeple, idam cezasıyla cezalandıramaz; 3 — Hanın memaliki ve Girey ailesinin yaşadığı başka yerlerde kim olursa olsun her türlü tecavüzden masun kalacaktır; 4 — Cuma namazlarında okunan hutbede Sultanın ismi okunduktan sonra Hanın ismi de anılacaktır; 5 — Han tarafından vukubulan herhangi tahrirî bir müracaata Sultan tarafından red cevabı verilmeyecektir; 6 — Han, harp esnasında, beş tuğlu sancak taşıyabilecektir; 7 — Her sefer vukuunda Han, Babiâli'den kendi hassa askerleri için 120 kese, mırzaları ve kapukulları için de 8 kese altın alacaktır." ².

Langles ³, S. de Bohuş ⁴ ve Hammer'in ⁵ ondan alarak tekrarladıkları bu mukaveleden başka bazı Osmanlı - Kırım vakanüvislerinde oldukça farklı başka iki mukavele sureti daha vardır. Bunlardan birisi, Mehmet Girey'in tarihinde bulu-

¹ Bak. A. N. Kurat, vesika VIII.

² *Traité sur le commerce de la mer noire*, Paris 1787, II, 228-230.

³ *Notice chronologique sur les Khans de Crimée*, III, 404 - 406.

⁴ *Istoria o Tavri*, 1806, II, 256 - 258.

⁵ *Geschichte der Khane der Krim*, Wien 1856, s. 35.

nuyor ki metni şudur: "Hilâf-ı şer'i mutahhara birbirimize fırsat bulduğumuz takdirde katl ve ziyan eylemeyelim, her umurda muavenet üzere olup âdâ-i din küffar-ı bed-âyin üzerine gazalar eyleyüp intikam alalım ve bo'delyevm silsile-i tahirlerin benden biat eyleyüp iptidaen benim ismim hutbesinde yad ba'de han olan zışanı zikrede bu şurut (ve) kuyud tarikinden dūr olmayup tarafeynden mer'i oluna"¹.

İkincisi Paris Millî Kütüphanesi Türkçe yazmaları arasında No. 515 de mukayyed anonim tarihtedir: "Evvelâ hilâf-ı şer' birbirimize elimiz dahi ererse katl eylemeyelüm ve saniyen her umurda birbirimize muavenet üzere olup düşmanımızdan intikam alalım ve salisen senden sonra Han olanlar biat edüp azil ve nasıpları Osmanlı padişahının elinde olsun ve rabian Kefe ve Menkûp civarında olan halkın nasb ve kazası ve âşarı Osmanlı'nın olup Kırım Hanları ona karışmamak üzere ve Osmanlı padişahı dahi han sikkesine dokunmamak üzere..., ahdolunmuştur"². Smirnov, bu metinleri inceledikten sonra Fatih'le Mengli Girey arasında yapılmış herhangi bir mukavelenin mevcut sayılmaması daha doğru olacağı neticesine varıyor³. Halbuki Mengli Giray Kefe'nin zaptından bir bir buçuk ay sonra İstanbul'a gönderdiği mezkûr mektupta⁴ diyor ki: "Ahmet Paşa birle ahdü şart kılduk kim padişahnın dostuna dost, düşmanına düşman bolganımız tiyip ol ahd ü şart üstünde tururuz,,. Bu ifade, Osmanlılar'la Kırım Hanı arasında Kefe'nin zaptını müteakip iki taraf münasebetlerini düzenliyen bir ahid-nâmenin imzalanmış olduğuna artık şüphe bırakmamaktadır. Diğer kaynaklar da böyle bir ahidnâmenin imzalandığından açık bir şekilde bahsederler (*Umdet üt-tevarih*, 98; *Tohtabay tarihi*, *Evliya Çelebi VIII*, 48). Esasen Kefe'nin Kırım Hanlarına tâbiyeti malûm olduğundan böyle bir anlaşma zarurî idi ve bu anlaşmada, tabii olarak, Kefe'ye ait maddeler bulunacaktı. Mezkûr mektupta Mengli Giray, padişaha "mûti" ve münkad,, olduğunu da söylemekte ve düşmanlarının sözüne bakılarak kendisinden haber gelmeyince hiddet edilmemesini rica etmek-

¹ Mehmet Girey tarihi, Viyana Millî Kütüphane, H. O. 86, s. 103 b.

² Paris Millî Kütüphane, suppl. tures, no. 515.

³ *Krimscoe Hanstvo*, 294 vd.

⁴ A. N. Kurat vesika VI.

tedir. Bunlar, şüphesiz, onun bu tarihte padişahın himayesini kabul ettiğini de gösterecek mahiyettedir. Bundan birkaç ay sonra gönderdiği başka bir mektup da çok dikkate değer: "ma'ruz-ı bendegi oldur ki,, diye başladığı ve "baki ferman Sultanımındır,, diye bitirdiği bu mektupta Han sıfatıyla Leh elçilerine, padişahla barışmadıkça kendisini de düşman saymaları icabedeceğini bildirdiğini yazmaktadır¹. Bu mektup, Mengli Girey'in, 1469 'da, Fatih'e gönderdiği mektupla karşılaştırılırsa, şimdi, iki taraf arasındaki münasebetlerin ne mahiyet aldığı açık bir şekilde görülür. Bundan bir müddet sonra, 1476 yazında Mengli Girey, Altunordu hanı Seyid Ahmed tarafından mağlûp edildi. Seyid Ahmed Kırım'a girdi; Kefe önüne gelerek Osmanlılar'dan şehrin boşaltılmasını istedi. Fakat Kasım paşa, Hanı toplarıyla korkutmağa muvaffak oldu ve padişahın "kendi nişânde ve inabet - kerdeleri,, olan Mengli Girey'i "ecanibe,, yâni, Seyid Ahmed hana karşı müdafaa azminde olduğunu söyledi. Osmanlılar'la neticesi bellisiz bir mücadeleden kaçınan Seyid Ahmed han, Kırım'a Cani-bek² adında bir hanzadeyi bırakarak çekilip gitti. Bundan bir müddet sonra Kırım tahtına Nurdevlet Han'ın geçtiğini görüyoruz. Son zamanlarda, Topkapı Sarayı Arşivinde, onun Fatih'e gönderdiği bir mektup bulunmuştur. O, bunda padişaha karşı Mengli Girey gibi aynı tâbilik ifadelerini kullanmakta, padişahın kendi aleyhinde bulunan düşmanlarının sözlerine bakılmamasını rica etmektedir³. Osmanlı padişahı, Altunordu hanı Seyid Ahmed'e yazdığı bir mektupta⁴ Devlet Hanın (ki bunun Nurdevlet Han olduğuna şüphe yoktur) kendi devletine hayırlı hizmetlerde bulunduğunu "ihlâs elini koyarak,, kendisine itaat gösterdiğini ve ona dostluk göstermenin dostluk

¹ A. N. Kurat, vesika VII.

² Cani-Bek, Howorth'a göre (*Hist. of Mongols*, II, 455) Seyid Ahmed Hanın yeğeni idi. Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiye*'de bir notta (s. 372) Cani-Bek'i Gireyler'den sayarak şecerelede bulunmadığından dolayı hayret gösteriyor!

³ Fevzi Kurdoğlu, mez. makale, levha XI. - Nâşirin okuyuşları çok hatalıdır (Bak. Bizim, *Kırım Hanlığının Osmanlı tâbiliğine girmesi*, Belleten, sayı 30).

⁴ Feridun bey, *Münşeat-üsselâtin*, İstanbul 1274, s. 289 (Bu mektup için bak. mezkûr makale).

icabatından olduğunu bildirmektedir¹. Bu sıralarda (1477 mayıs) Altunordu hanın Fatih'e gönderdiği bir mektup² onun Osmanlı padişahiyle dostluğa esasen çok kıymet verdiğini göstermektedir. Binaenaleyh bu sefer Nurdevlet, Osmanlı padişahının büyük nüfuzu sayesinde Mengli Girey'in akibetine uğramaktan kurtuluyordu. Hülâsa, 1475'den itibaren Kırım hanlarının şeklen padişah tarafından tâyin, veya hiç olmazsa, hanlıklarının tasdik edildiğine şüphe yoktur. Bunu Mengli Girey'in 1478 de Nurdevlet han yerine hanlığa getirilişinde bir defa daha, fakat mevsuk bir şekilde görüyoruz.

Nurdevlet han dış düşmanlara karşı Osmanlı himayesi sayesinde emniyette bulunmakla beraber iç rakiplerden kurtulamıyordu. Bilhassa kardeşi Haydar'la yapmağa mecbur olduğu mücadeleler Kırım'ı harab etmekte idi. Bütün rakipler üste çıkmak için İstanbul sarayını elde etmeğe çalışıyorlardı. Kırım aristokrasisinin başı olan Eminek te, kendi tahakkümü altına girmediği için Handan memnun değildi. Onun, İstanbul'a, Kırım'ın iç mücadeleler yüzünden düştüğü anarşi halini bildirerek, Kırımlılar adına Mengli Girey'in han gönderilmesini rica ettiğini biliyoruz³. Hattâ kronikler, Kırım'dan Mengli Girey'in han tâyin edilmesini rica için padişaha bir heyet gönderildiğini bile bildirmektedirler⁴. Böylece, 1478'de, Mengli Girey, kendi mektubunda dediği gibi⁵, "padişahın buyruğuyla,, Kırım'a gidiyor ve bir müddet sonra hanlık tahtına oturuyor⁶. Yukarda, kroniklerin 1475'de olarak verdikleri malûmatın tamamıyla bu tarihe ait olması lâzımgeldiğini göstermiştik. Hanlığın tâbiyetini gösteren bir nokta da Kırım kuvvetlerinin padişahın emriyle seferlere iştirak etmesidir. 1476'da Kırım kuvvetlerinin Fatih tarafından Buğdan seferine resmen çağırıldığını ve başlangıçta Eminek kumandasında bir kısım kuv-

¹ Bedriye Sabit Tolunay, bu mektubun Kefe fethini tebşir için gönderildiğini söylerse de (mez. eser, 16) name asıl Buğdan zaferini bildirmek için yazılmıştır.

² A. N. Kurat, vesika III.

³ A. N. Kurat, vesika IX.

⁴ Meselâ bak. Cenabî, Müneccimbaşî (II, 699), *Umdet üt-tevârih* (98).

⁵ Fevzi Kurdoğlu, lev. XII.

⁶ Hanlığa geçiş tarihi hakkında bak. A. N. Kurat, s. 99.

vetlerin bu sefere iştirak ettiğini biliyoruz ¹. Bayazıt II. nin 1484 Akkerman fethini bildirmek için Akkoyunlu hükümdarı sultan Yakub'a gönderdiği bir mektupta Kırım Hanının "ber mevacic-i işaret-i aliyye,, elli bine yakın askerle bu sefere iştirak ettiği bildirilmektedir ². Bu durum da, herhalde, Mengli Girey'in mektubunda bahis mevzuu olan ahidnâmenin "dostuna dost düşmanına düşman,, olmak maddesine dayanmaktadır.

Bütün bunları gördükten sonra yukarda bahis mevzuu ahitnâme meselesine dönebiliriz. Görüldüğü üzere, Paris anoniminin verdiği metinle Mehmed Girey'in verdiği metnin, ilk üç maddesi bazı ifade farklarına rağmen, birbirlerine tamamiyle uymaktadır. Buna mukabil onun dördüncü maddesi Tohta-bay tarihinde, Mehmed Girey'in son maddesi Peyssonel'in verdiği metinde vardır. Peyssonel'in metni sonraki vaziyetler göz-önüne alınarak hayli değiştirilmiş görünüyor. Bilhassa seferlerde Kırım ordusuna verilecek para miktarını bahis mevzuu eden 7 inci maddenin sonradan ilâve edildiğine şüphe yoktur. Yalnız Peyssonel'de hanların herhangi bir müracaatına sultan tarafından red cevabı verilmemesi maddesi diğer metinlerin hiçbirinde olmadığı halde ayrı olarak *Umdet-üt-tevarih*'de zikredilmiştir ³. Paris anonimi ve Tohta-bay tarihinde, Kefe ve sair yerler ahalişi üzerinde hanlığın hâkimiyet hakkından resmen vazgeçtiği hakkındaki madde-ki diğerlerinde yoktur-çok önemlidir. Zira anlaşmada bu şekilde bir maddenin olması gerekirdi. Mengli Girey'in 1484 Buğdan seferinde padişah'a yaptığı hizmet mukabilinde Kefe üzerinde bazı hakları geri alması-eczümle Kefe, Gözleve, Balıklava iskelelerinden Kaftanbaha namıyla Han ve Kalga olanlara hisse verilmesi ve buraya Kırım Hanının bir yalı-ağası tâyin etmesi ⁴ - ve 1512 de Osmanlı imparatorluğu şehzade kavgalariyle karıştığı bir sırada buralarını doğrudan doğruya Kırım Hanlığına ilhak meselesinin ortaya çıkması ⁵ bu tarihlerde Kırım'la İstanbul arasında Kefe ve diğer Kırım limanları üzerinde hâkimiyet mese-

¹ Eminek'ten Fatih'e bitik, Kurat, vesika VIII.

² Feridun bey, I, 296.

³ s. 98.

⁴ Bak. *Esseb - üsseyyar* 81; *Gülbün - i Hanan*, 9.

⁵ *Esseb - üsseyyar*, 84-85.

lesinin ehemmiyetle bahis mevzuu olmakta bulunduğunu gösterir. Bu vaziyette Paris anoniminde verilen metnin, hakikî muahede metnine çok yakın olduğu tahmin olunabilir. Hülâsa, bugün, Fatih Mehmed'in 1475 yazında, Kırım'daki iç kavgalardan istifade ederek Kefe ve diğer limanları fethettiğini, Hanlık mevkiinde istikrar görmek isteyen ve o zaman Altunordu'nun hücumlarından korkan Girey'ler Kırım'ının onun himayesini kendiliğinden kabul ettiğini ve yeni durumun iki taraf arasında imzalanmış muayyen bir anlaşma ile düzenlendiğini kat'i olarak söyleyebiliriz.